

2

### Groot in kleine dingen

Mariëtte Haveman

8

### Leven op papier

Jeroen Stumpel

18

### Dürers reisverslag door de Nederlanden

Peter van den Brink

20

### Richtsnoer voor een vrije geest

Paul van den Akker

32

### Gezichten in zilverstift

Peter van den Brink

40

### Dürer als muze

Huigen Leeflang

52

### Uit de keuken van de kunstgeschiedenis

- Aangekocht voor de collectie Fusien Bijl de Vroe over Hendrick Goltzius
- De keus van de kunstenaar Ronald Ophuis

Vanaf 18 juli aanstaande is de tentoonstelling *Dürer was hier. Een reis wordt legende* te zien in achtereenvolgens het Suermondt-Ludwig-Museum in Aken en de National Gallery in Londen.

de

**De enige onder de oudere kunstenaars die ons direct toegang geeft tot zijn wereld, en zelfs zijn beweegredenen – zo wordt Albrecht Dürer (1471-1528) in dit Kunstschrift gevierd. Het pure waarnemen is de drijfveer die verborgen ligt onder de vele aspecten van zijn kunstenaarschap. Zijn papieren nalatenschap vormt het bewijs.**

KUNSTSCHRIFT is een tweemaandelijks uitgave van Kunst en Schrijven bv, Amsterdam/Rotterdam  
65ste jaargang, nr. 3  
juni/juli 2021

**REDACTIE**  
hoofdredactie  
Mariëtte Haveman  
beeldredactie  
Andrea Müller-Schirmer  
eindredactie  
Ingrid Merseel  
redactieraad  
Paul van den Akker  
Ann-Sophie Lehmann  
Laurens Meerman  
Annemiek Overbeek  
Margriet Verhoef

**VORMGEVING**  
Omar Saïd  
Saïd & Smale, Amsterdam

**REDACTIE**  
Kunstschrift  
Postbus 10859  
1001 EW Amsterdam  
06-40406607  
info@kunstschrift.nl  
www.kunstschrift.nl

**LITHOGRAFIE EN DRUK**  
Wilco Art Books, Amersfoort

**AANMELDEN VOOR EEN ABONNEMENT**  
www.kunstschrift.nl of  
klantenservice@aboland.nl  
Abonnementenland  
Postbus 20, 1910 AA Uitgeest  
+31(0)251-25 79 24

- jaarabonnement (6 nummers) € 58,-
- kortingsabonnement 65+ € 56,-
- abonnement buitenland € 73,-  
korting van € 1,50 bij betaling met automatische incasso
- studentenabonnement € 49,-
- proefabonnement (3 nummers) € 29,-
- losse nummers € 11,50 (exclusief verzendkosten)
- linnen bewaarband € 18,00 (inclusief verzendkosten)

Voor opzeggingen van het abonnement hanteren wij een termijn van twee maanden. Adreswijzigingen ontvangen wij graag drie weken van tevoren op het mailadres info@kunstschrift.nl

ISSN 0166-7297

**AFBEELDING OMSLAG VOOR- EN ACHTERZIJDE**  
Albrecht Dürer, *De grote graszode*, 1503 • zie ook afbeelding 29

**AFBEELDING OMSLAG BINNENKANT**  
Albrecht Dürer, *Gezicht op Bergen op Zoom*, 1520 • zilverstift op geprepareerd papier, 13 x 19 cm • Musée Condé, Chantilly

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.  
© c/o Pictoright Amsterdam 2021



# GROOT IN KLEINE DINGEN

MARIËTTE HAVEMAN



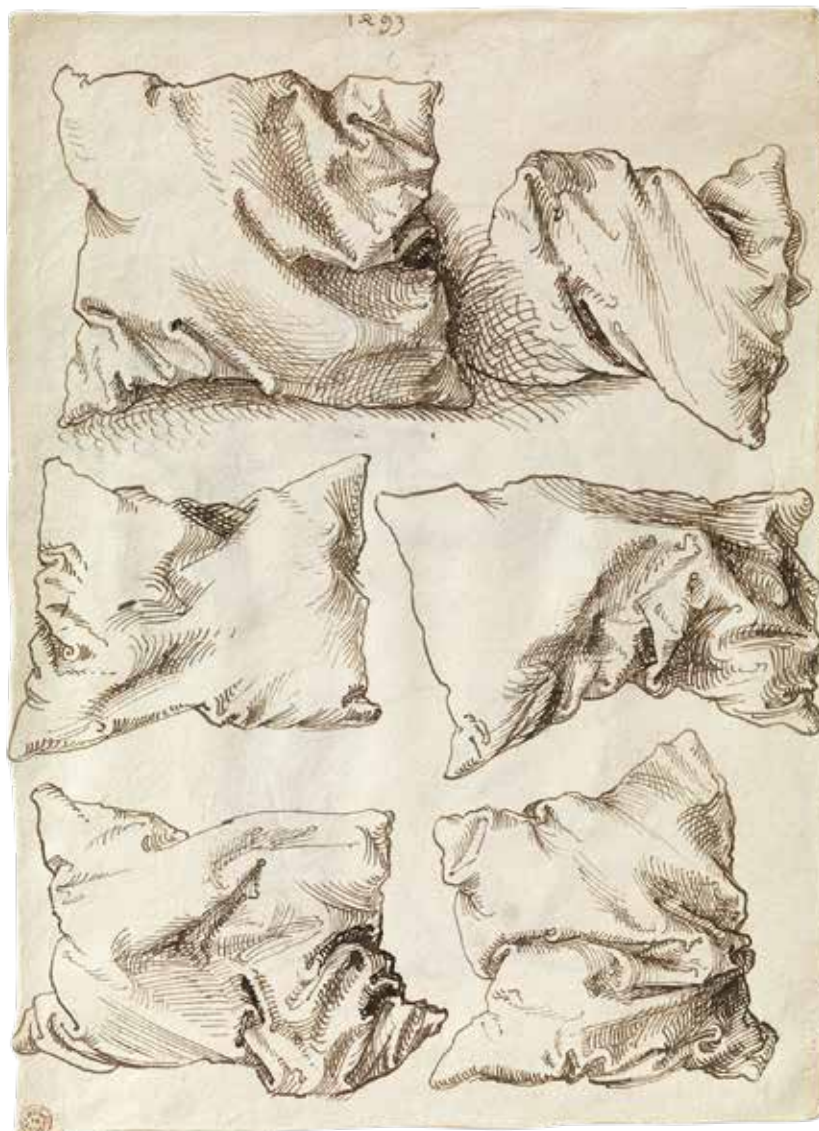
**1 Albrecht Dürer**  
*Liggende hond*, 1520 •  
zilverstift op geprepareerd  
papier, 12,8 x 18 cm • The  
British Museum, Londen

**➤2 Albrecht Dürer**  
*Gulden sleutelbloem*, 1526  
• gouache, 19,3 x 16,8 cm  
• National Gallery of Art,  
Washington, DC

Michelangelo is de meester van het grote gebaar, Rafaël van de lieflijkheid, Rembrandt van het menselijke drama en Dürer van het scherpe oog voor de zichtbare werkelijkheid.

Van het bijwerk, zou ik eraan toe willen voegen, als dat niet een beetje te bijkomstig klonk voor een meester van zijn statuur. Grote kunstenaars worden vaak op grote schilden gehesen, als representant van een denkwereid, als nationale held of schutspatroom, maar op de duur is dat niet per se in het belang van die kunstenaar. Zo werd Albrecht Dürer het model voor de lutheraans/protestante denkwereid, de melancholische geaardheid en de Duitse natie, op een manier die uiteindelijk afbreuk doet aan zijn kwaliteit als kunstenaar. Juist bij hem is onze bereidheid om van zijn werk te houden wat verkommerd in de slagschaduw van zijn reputatie. Wat hemzelf nog het meest interesseerde, bevond zich op een ander niveau dan dat van de dominees en de filosofen. Zoals Dürer trappen beklom om de wereld eens goed van bovenaf te gaan bekijken, zo moet hij ook meer dan eens op zijn buik in het gras hebben gelegen.





3 **Albrecht Dürer**  
Zes studies van kussens,  
1493 • pen in bruin,  
20,2 x 7, 8 cm • The  
Metropolitan Museum  
of Art, New York

4 **Albrecht Dürer**  
Kop van een 93-jarige man,  
1521 • penseel in zwart en  
grijs, wit gehoogd,  
41,5 x 28,2 cm •  
Albertina, Wenen

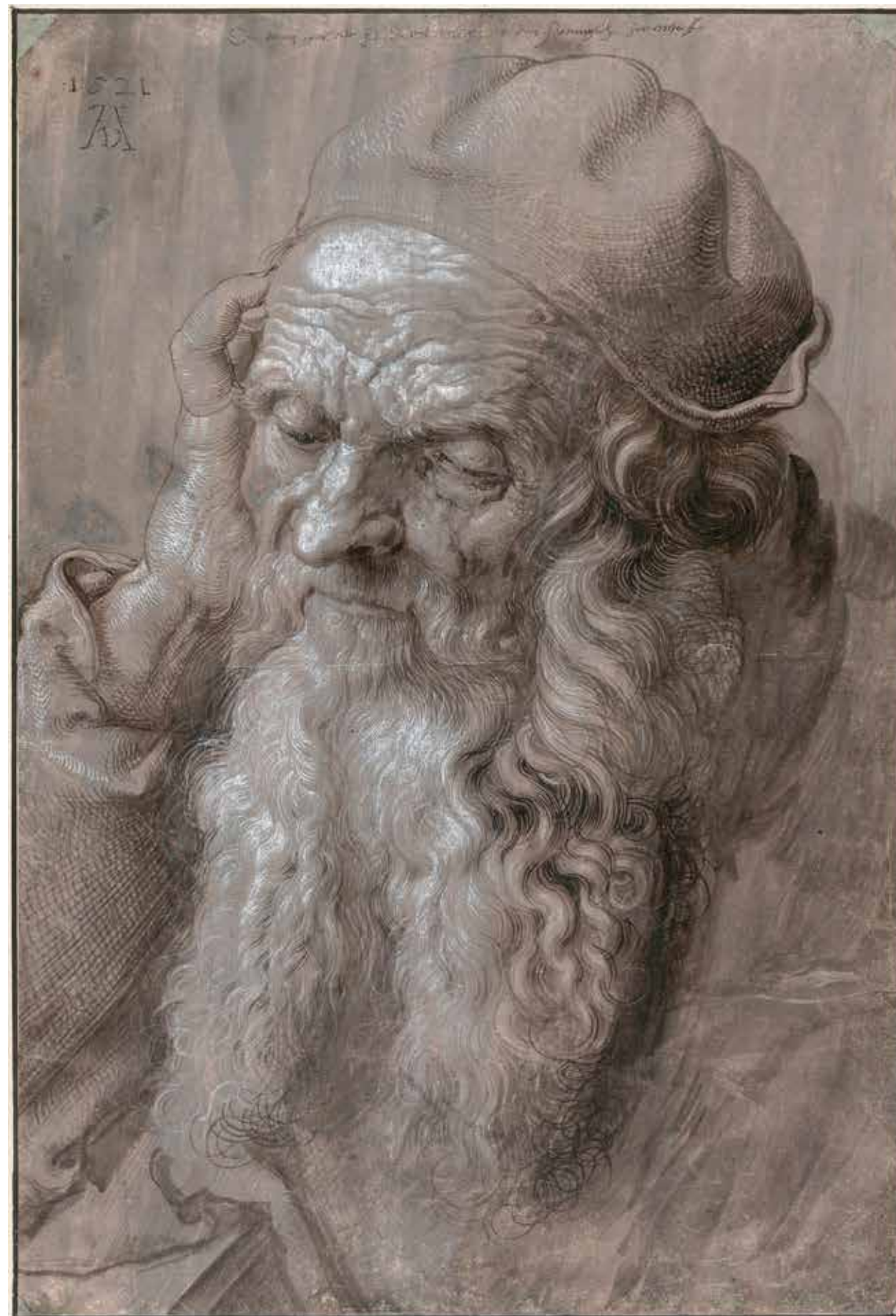
Dürers open oog voor al het zichtbare en tastbare is overgeleverd in zijn tekeningen, waarvan er nog bijna duizend bewaard zijn gebleven, en wordt bevestigd in een paar, gezien hun ouderdom wonderbaarlijke, geschreven bronnen. Eentje daarvan is zijn *Tagebuch*, het notitieboek dat hij bijhield tijdens zijn reis door de Nederlanden. Dat kleine boekje zit zo vol vermeldingen van dingen die onderweg zijn aandacht vangen dat het bijna komisch is, en sowieso ontroerend. Binnen Dürers blikveld vallen bomen, bergen, steden, klederdrachten en gebruiken, en ook een overvloed aan rariteiten. Een buffelhoorn, een elandsvoet, een Hollands pijpje, een konijnenpels en een 'muskusbal die zo van een muskusrat gesneden was', zijn een paar dingen waar hij geld voor neertelt. Tussen zijn schatten vermeldt hij met voelbaar plezier een groene papegaai die zijn vrouw Agnes cadeau kreeg. Ook stoffen koopt hij veel, getuige het dagboekje.

Zo ruimhartig en democratisch is Dürers aandacht voor alles wat de zichtbare wereld te bieden heeft dat het nog steeds, vijfhonderd jaar na dato, aanstekelijk is. Over de Mexicaanse schat in het Koninklijk Paleis in Brussel: 'Nooit van mijn leven heb ik iets gezien dat mijn hart zo verblijdde als deze fantastisch knap gemaakte voorwerpen.'

Over de achttienjarige dochter van 'Meester Gerard de miniatuurschilder' (Gerard Bening): 'Ze heet Susanna en ze heeft een klein vel papier geïllustreerd, een Salvator, waarvoor ik haar 1 gulden heb gegeven'. 'Het is een wonder dat een vrouw zo iets maakt', voegt hij eraan toe als man van zijn tijd. Maar zijn oog kende geen hiërarchie.

Die expliciete ruimhartigheid vindt een heldere weerklank in de tekeningen, vooral die in zijn zilverstiftboekje, dat geldt als een visuele tegenhanger van het dagboek. Er zijn vijf van die tekeningen bewaard die Dürer maakte in Bergen op Zoom, waaronder een profiel van de stad [p. 1], een jonge en een oudere vrouw in het huis van zijn gastheer Jan de Haas [39] en een verbazende tekening van de koorzijde van de Grote Kerk [38]: op het oog een vrij vormloze massa metselwerk, waarvan Dürer elk steentje vastlegde. Blijkbaar was het deze keer de structuur van die bakstenen muren die hem interesseerde.

Voor Dürer waren zulke tekeningen soms instrumenteel, omdat ze hem van pas kwamen voor een latere compositie. Zo komt het gezicht van een 93-jarige man later terug in de gedaante van Hiëronymus [4]. Maar kenner Peter van den Brink vertelt hoe die getekende en gegraveerde portretten ook vaak golden als eindproduct, ingelijst en op hout geplakt. Daarin was Dürer een pionier, en ook een succesvolle ondernemer: naast de vele cadeaus die hij kreeg tijdens zijn reizen als beroemd kunstenaar (waaronder verbazende hoeveelheden wijn) waren die portretten op papier een bron van inkomsten waarmee hij zijn reizen bekostigde.





Het meest tijdloze onderdeel van Dürers verbeelde wereld is bewaard in zijn kijk op de levende natuur. De oogst daarvan is overvloedig en nog steeds enorm populair. Dat was al zo in zijn tijd en vooral kort na zijn dood, toen er een rage ontstond in kopieën van Dürer, vaak inclusief het bekende monogram. Neem het egeltje, dat is overgeleverd uit de hand van een geweldige kopiist, Hans Hoffmann [5]. Hij maakte het in 1584, zesenvijftig jaar na de dood van Dürer. Nog steeds snap je volkomen waarom iemand zo'n voorstelling streekje voor streekje zou willen herhalen. De houding, het ingekeerde kopje van deze en andere medereizigers zoals Rudy Kousbroek ze noemde; net als voor het menselijk gezicht had Dürer een uitzonderlijke gevoeligheid voor het leven onder de vacht.

Zo in trek waren zijn prenten en zo talrijk de kopieën, dat er onder kenners nog steeds discussies zijn over de echtheid van deze of gene prent. Het egeltje, de kever genaamd 'vliegend

hert', en zelfs de akelei: een paar van zijn nog steeds meest geliefde kleine dingen werden al in de zestiende eeuw op deze manier gekoesterd.

Dürer was bij leven beroemd om zijn gravures, vooral zijn voorstellingen uit de laatste dagen van Christus, de zogeheten Grote en Kleine Passie. Maar zelfs van die verheven taferelen werd het bijwerk vaak vermeld als zeldzaam bezienswaardig: de plooiwal, de kostuums. De buitenkant. De intensiteit waarmee Dürer zijn zilverstift en graveerpen wijdde aan die buitenkant is genoeg voor zijn verdiende roem, als een van de kunstenaars uit de geschiedenis die elke mode en buitenmaats uithangbord moeiteloos wist te omzeilen.

Mariëtte Haveman is hoofdredacteur van Kunstschrift



**5 Hans Hoffmann**  
*Egel*, voor 1584 • waterverf en gouache, 20,7 x 30,7 cm • The Metropolitan Museum of Art, New York. Verzamelaars in Neurenberg bezaten zeer gedetailleerde natuurstudies van Dürer en voorzagen Hoffmann van inspiratie.